

Научна статья

УДК 811.512.36 (09)

DOI 10.18101/3033-1310-2025-4-51-57

Монгол бэшэг дээрэ бэшэгдэһэн Хурамшын «Юм»

© **Тушинов Баир Луданович**

түүхын эрдэмэй кандидат, эрдэм шэнжэлэлгын ажалшан,
«Дурна зүгэй хэлэнүүдхээ оршуулха түб» лаборатори
Ородой Холбооной Уласай эрдэм шэнжэлэлгын академиин Сибириин халбариин
Монгол судлал, Буддын шажан болон Түбэд шэнжэлэлгын хүрээлэн
Ород улас, 670047, Улаан-Үдэ хото, Сахьяновой гудамжа, 6
nurushi@mail.ru

© **Бухоголова Саяна Батуевна**

хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, эрдэм шэнжэлэлгын ажалшан
«Дурна зүгэй хэлэнүүдхээ оршуулха түб» лаборатори
Ородой Холбооной Уласай эрдэм шэнжэлэлгын академиин Сибириин халбариин
Монгол судлал, Буддын шажан болон Түбэд шэнжэлэлгын хүрээлэн
Ород улас, 670047, Улаан-Үдэ хото, Сахьяновой гудамжа, 6
Sayana050379@yandex.ru

Аннотаци. Энэ үгүүлэл соо монгол бэшэгээр бэшэгдэһэн Праджняпарамитын эгээл томо суглуулбари болохо «Юм ченмо» гэһэн 16 боти модон хэблэлын шэнжэлэгдэнэ: Шатасахасрика; Праджняпарамита Панчавимшатисахасрика Праджняпарамита; Аштатасахасрика праджняпарамита; Мани-камбумай түбэд согсолбори (тиб. *maNibka* 'bum). Энэ үгүүлэлэй зорилго хадаа репрессийн жэлнүүдтэ «Юм ченмо»-гой хадагалалданай түүхыэ элирүүлэлгэ болоно гээшэ. Хэрэглэгдэһэн материалнууд гэхэдэ, монгол бэшэг дээрэхи «Юм ченмо»-гой модон бараар хэблэгдэһэн хэблэл мүн тэрэнэй мүнөө үеын хахигшад Васильевтанай хөөрөөнүүд. Методологическа үндэһэ хууринь модон барай хэблэлээр гараһан ажалыэ зураглан харуулха ба энэ зохёолой бии болоһонһоо хойшо болоһон үйлэ хэрэгүүдэй түүхэтэ үндэһэ хууриэ һэргээдэг тулгуури бэшэг шэнжэлэлгын болон түүхын аргууд болоно. «Юм»-ыэ хадагалалгын түүхэн хэдэн зуун жэлэй туршада үргэлжэлжэ ба олон тоото түүхэтэ хүнүүд болон үйлэ хэрэгүүдтэй холбоотой байна.

Для цитирования

Тушинов Б. Л., Бухоголова С. Б. Монгол бэшэг дээрэ бэшэгдэһэн Хурамшын «Юм» // Бурятский язык и литература в школе. 2025. № 4. С. 51–57.

Шухала үгэнүүд: Праджняпарамита, Мани-камбум, «Юм ченмо», монгол бэшэг, Буряад Уласай Ивалгын аймагай Хурумша нютаг.

Эшэ татажа абахын тула: Тушинов Б. Л., Бухоголова С. Б. Монгол бэшэг дээрэ бэшэгдэһэн Хурамшын «Юм» // Багшын эрдэмэй доктор, профессор, Россиин Болбосоролой академиин гэшүүн-корреспондент Эрхито Раднаевич Раднаевичай түрэхөөр 95 жэлэй ойдо зорюулагдаһан «Монгол хэлэнүүд ба уран зохёол: түүхэ ба мүнөө үе» гэһэн уласхоорондын эрдэмэй хуралдаанай материалнуудай согсолбори — материалы международной научной конференции «Монгольские языки и литература: история и современность», посвященной

95-летию со дня рождения доктора педагогических наук, профессора, член-корреспондента Российской академии образования Эрхито Раднаевича Раднаева»). 2025. Н. 20–28.

Баяр хүргэлгэнүүд

Энэ ажал уласай даабариин хэмжээндэ дүүргэгдэбэ («Ород, Монгол, Хитад: хилэ дабаһан харилсаанай түүхэтэ дүршэл, эдэй засагай түрүү шэглэлнүүд, социокультурна харилсаанууд» түһөө, № 125091010220-3). Работа выполнена в рамках государственного задания (проект «Россия, Монголия и Китай: исторический опыт трансграничного взаимодействия, экономические приоритеты и социокультурные коммуникации», № 125091010220-3).

Оршол. «Мани-камбумай» колофоной ёһоор, тэрэнэй оршуулгань «хоёр жэлэй туршада, эхэнэр-уһан-хонин жэлһээ эхилээд (1643) эрэ-түмэр-бишэн жэл хүрэтэр (1644)» Заяя-пандитаар хэгдэһэн байна¹. 25,000 номтой Праджняпарамитын колофон соо хэблэлэй модон барнууд 1714 ондо хэгдэһэн гэжэ бэшээтэй. Энэ мэдүүлэлһээ «Мани-камбумые» Заяя Пандита 1643–1644 онуудта түбэд хэлэнһээ монгол бэшэгтэ оршуулһан, тэрэнэй модон барай хэблэлые 1714 ондо бүтээһэн гэжэ элирнэ.

“Юм ченмо” (Агуухэ Эхэ) гээшэ хооһон шанарые ойлгохо сэсэн ухаание тайлбарилһан Зуун мянган номой Праджняпарамитын эгээл томо текстын түгээмэл түбэд нэрэ юм [4, н. 387]. Гэбэшье, энэ нэрэ Праджняпарамитын текстнүүдэй корпусто хэрэглэгдэдэг, энэнь Зуун мянганай Праджняпарамитаһаа гадна Нити (түб. *nyi khri*) — Хорин табан мянганай Праджняпарамитые ба Жаадамбые (түб. *brgyad stong pa*) ба Найман мянганай Праджняпарамитые багтаадаг гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

Манай ушарта «Юм ченмо» хадаа Түбэдэй хаан Сонгцен Гамподо (VII зуун жэлэй) хабаатай нигүүлэсхы сэдхэлэй бодисада Авалокитешварын шүтөөндэ зорюулагдаһан Ганжурай канондо ородоггүй Мани-камбум гэхэн текстнүүдэй суглуулбарие багтаадаг юм. Мани-камбум гэхэн текстнүүдэй суглуулбаринь Сонгцен Гампо хаан болбол Авалокитешварын хубилгаан болоно гэхэн бодолоор нэгэдэһэн текстнүүдэй системые харуулна [2, н. 45].

Магадгүй, каноническэ бэшэ Мани-камбумые «Юм ченмодо» «ниилүүлхэ» тухай бодолын үшөө «Юм ченмо»-гой монгол бэшэгээр хэблэгдэхэ бэлэдхэлэй үедэ бии болоһон байна. Праджняпарамитын текстнүүдэй ба Мани-камбумай хуудаһанай хэмжээнүүдын ба ниилэлгын маягын тон адли гэжэ тэмдэглэхэнь шухала юм. Бурядай Бэшүүрэй аймагта кинорежиссер Арья Цыренович Дашиевой (1938–2008) түрэл гаралдань хадагалагдажа байһан Харлунай «Юм ченмо» соо мүн лэ «Мани-камбум» оршодог юм.

Хурамшын «Юм ченмо» тухай түүхэ. Хэлэгдэжэ байһан «Юм ченмо» 19-дэхи зуун жэлэй эхиндэ Агаһаа (Үбэр Байгалай хизаарһаа) Хурамша-Оронгой нютагта (Бурядай Ивалгын аймаг) асарагдаһан юм. Тэрэнь Буряад Уласай Ивалгын аймагай Кокорино тосхоной Васильев-Баяндаевуудай гэр бүлын архивта мүнөө

¹ МКМ — Mani-kambum. Часть 1. 76 л. Ксилографическое издание «Юм ченмо» на монгольском языке. Коллекция Васильевых (с. Хурамша Иволгинского района Республики Бурятия).

болотор хадагалаатай байдаг. Бурядууд буддын шажанай томо номуудыг ганса дасангуудтаа бэшэ, харин гэр бүлынгөө хубиин суглуулбарид абадаг байһаниинь мэдээжэ, энэнь заншалта буряад соёлдо номдо онсо шажан мүргэлтэй, хүндэтэй хандасатай холбоотой юм. Васильев-Баяндаевтанай гэр бүлын, нютагаархидайнь аша туһаар «Юм» гайхамшагта аргаар мүнөө саг хүрэтэр үлэһэн гэжэ тэмдэглэлтэй юм. «Юм ченмо»-гой мүнөөнэй хахигшад гэхэдэ, 42 жэлэй туршада фельдшерээр ажаллаһан, Аадаг-шоно¹ гэдэг отогой, 1956 оной Васильева Сэрэнханда Данзановна ба 31 жэлэй туршада ойн харуулшанаар ажаллаһан, 1954 оной тэрэнэй нүхэрын Васильев Бимба Дабаевич юм. 2024 оной сентябрь нарада Сэрэнханда Данзановна Хурамша-Оронгой нютаг руу яжа «Юм» асарагдаһанһаа эхилээд, «Юм»-эй хадагалалгын түүхыг дуратайгаар хөөрөжэ үгэһэн байна. Тэдэнэй түүхэнь тэрэнэй элинсэг эсэгэ Бардын Соржын басаганай хадамда гараһанһаа эхилнэ. Тэрэнэй басаган Агын нэгэ баян буряадта хадамда гараа. Жэл болоод бурядуудай заншалта ёһоор 1820-ёод онуудаар Бардын Соржо басагандаа, худануудтаа бэлэг сэлэгтэй Ага руу ошобо. Аяншалхынгаа урда тээ зурхайшантай хөөрөлдөжэ, тэрэнь үнэтэй бэлэг, алта, малыг бү абаарай гэжэ зүблэбэ, юундэб гэхэдэ, тэрэ үедэ харгыда элбэг байһан дээрэмшэдэй добтологыг үүсхэжэ магадгүй гэжэ тэрэ хэлэбэ. Тэрэ баһа тэрэндэ үргэлэй шэрээ дээрэхи юумыг асуугаад, үгэбэлын, абаарай гэжэ зүбшөөбэ. Худанарын 800 толгой бодо мал бэлэглэхэдэнь, тэрэ арсажа, шэрээ дээрэ анхаржа хараһан «Юм ченмо» гэшыг гуйба. Тэдэнь тэрэнэ бэлэг болгон барихадань, Бардын Соржо номуудаа тэргэ дээрэ ашаад, гэр тээшээ шэглэбэ. Харгын дээрэмшэд үнэхөөрөө «Юм»-дэ гар хүрбэгүй ха.

Домогой ёһоор, тэрэнтэй нэгэ үбгэн харгыда уулзажа, ехэ ном абажа ябанаш, удангүй нютагташн агуухэ хүн түрэхэнь гэжэ хэлэбэ. Энэ үбгэжөөлын Үльдэргэһөө гарбалтай үзэлшэн Молон² байһан гэдэг, агуухэ хүниинь тэрэ нютагта түрэнэн Хамба лама Даши-Доржи Этигэлов байгаа гэжэ буряад ламанар тоолодог юм. Үшөө тиихэдэ, бисалгал хэжэ, бадма сэсэгэй түхэлдэ орожо, энэ юртэмсыг орхихон хамба лама Этигэловэй үмхиршэгүй бэеын газарһаа бодхоолготой «Юм» холбоотой гэжэ мүнөө сагта тоолодог юм. Удаан забһар болоһоной һүүлдэ буряад ламанар 2001 ондо «Юм»-ыг уншажа, Хамба лама Даши-Доржи Этигэловэй бэеыг 2002 ондо газарһаа бодхоон ушарһаа оронгойнхид «Юм» гэшэ үнэхөөрөө Хамба ламатай холбоотой гэжэ этигэдэг юм.

Сэрэнханда Данзановнагай эжы — Баяндаева Бадма-Ханда (1928 оной), Сэлэнгын инородческэ конторын бэшээшэ, угай бэшэг бэшээшэ, «Эхирэд-Булагадай Сооголой түүхын» зохёогшо Дашина Ендоновой (1897–1983) аша

¹Аадаг-шоно хадаа эхирид-булагадай соогол-шоно отогто хамаардаг. Хурамшын бурядуудай дэд обог гү, али, ондоогоор хэлбэл, хүүүр — Аадаг Шоно гэжэ халаань Аадаг Найраевһаа нэрэ абаа гэжэ бидэ тоолонобди. Соогол шонын яһанай түүхэ 1722 онһоо эхилээд, Аадаг ба Дариб Найраев гэнэн хоёр аха дүүнэр эжыгтээ хамта Гилбирэ, Баянгол голнуудай доодо талада оршодог Оёор нютаг зөөжэ, саашаа Булаг руу нүүжэ ерэнһээ харагдана.

²Молон-Багша гү, али Молон Багдагаров (1769-1854) Буряад Уласай Яруунын аймагай Үльдэргэ аймагта түрэнэн юм. Бага наһанһаа Молон хүн зоние уридшалан мэдэхэ шадбаряараа гайхуулдаг байһан гэлсэдэг.

басаганиинь болоно. Баяндаева Бадма-Хандын эжынь Долгор гэжэ нэрэтэй байгаа. Тэрэнэй нагаса эжынь Янгаажан дасанай Дарижаб ламын эгэшэ байһан юм. Дарижаб лама 1920-ёод онуудаар сүлэлгэдэ гарахынгаа урда «Юм ченмо»-е Долгор эгэшэдээ гамнан хадагалжа байхыень даалгаад ябаһан байна. Сэрэнханда Данзановна Долгор хүгшэн эжыгээ «Юм»-дэ үдэр бүри зула үргэхээ нэн түрүүн хэрэг гэжэ тоолодог байһаниинь зугаална. Сэрэнханда Данзановна абга Дарижаб лама тухайгаа: «Дарижаб лама дүү хүбүүнэйнгээ түлөө ходо зальбардаг һэн», иигэжэ тэмдэглэнэ. Дарижаб лама удаань сүлэлгэдэ үгы боложо, дахин тэрээн тухай нураг дуулдаагүй. Дарижаб лама хадаа соогол шоно угай Үбэр Байгалай хизаар луу нүүжэ ошоһон тухай зураглаһан «Эхирэд-Булагадай Соогол угай түүхэ» (1910) гэхэн номой автор, угай бэшэг бэшээшэ Дашинима Ендоновой хүбүүн байгаа. Дашинима Ендоновой эсэгэнь Ендон-гулваа гэжэ нэрэтэй байгаа. Ендон-гулваагай эсэгэнь Бардын Даншин хүбүүн Бардын Соржо байгаа юм.

1926 ондо Сэлэнгын буряадуудай түүхын хэдэн зохёолнуудай автор Будажаб Будаеваар энэ зохёолын хуулагдажа шэнээр бэшэгдэһэн юм. Удаань мэдээжэ зүүн зүгыё шэнжэлэгшэ Георгий Никитич Румянцев (1903–1966) «Түүхыё...» ород хэлэн дээрэ оршуулаад, «Сэлэнгын буряад-монголнуудай соогол угай летопись» гэхэн гаршаг доро 1949 ондо хэблүүлээ [5, н. 133–175].

Д. Ендоновой «Эхирэд-Булагадай Соогол угай түүхэ» гэхэн номой уридшалан хэлэлгэ соо буряад-монгол уг гарбалтай Алагуй, Харанууд, Олзон, Буумал, Ашабагад, Хурамша гэхэн зургаан угай түүхэ тухай тобшохоноор үгтэнэ.

Саашадаа «Түүхын...» зохёогшо-суглуулагшань «найман эхирэд», «зургаан булагад» гэжэ арад түмэндэ алдаршаһан обогүүдай удха шанарыё тайлбарилна. Урда сагта Алагуй, Харанууд, Олзон, Буумал, Ашабагад, Хурамша гэхэн эдэ зургаан отогүүд зунай сагта баруун тээһээ нүүжэ ерэхэн байгаа. Асуйхан удаганай домогоор, тэрээнһээ уг гарбалтай эдэ зургаан отогүүд найман эхирэд, зургаан булагад боложо хубааржа, бээ дааһан хоёр обогүүд болобо. Эхирэдэй найман отогүүд гэхэдэ, Баяндай, Шоно, Баабай, Готол, Абаганууд, Буян, Абазай, Сэнгүлдэр. Булагад зургаан отогто Ашабагад, Хурамша, Алагуй, Харанууд, Олзон, Буумал гэгшэд ороно. Долоон Шоно отогүүд гэхэдэ, Хамнай, Соогол, Борсой, Танууд, Яртага, Шибтүүхэй, Хаядуул.

Саашадаа зохёогшо Байгалай урда эрьедэ соогол угсаатанай эртэ сагта ерэхэ, тэдэнэй тараһан тухай зураглан бэшэнэ. Соогол угсаатанай анханай тоонто нютаг хадаа Лена мүрэнэй зүүн эрьё, Батухайн гурбан хүбүүдэй ажаһууһан Атарай нютаг байгаа. Тэдэнэй ехэ хоёрынь Алаг Абуул анхан түрүүн залуу наһандаа Байгал нуурай урда эрьё руу нэн түрүүн агнуури хэхээ зөөжэ, удаань байраар зөөжэ ошоһон юм. Батухайн одхон хүбүүн Наярай үдэр бүри наяд тогоон хүрэтэр тогооной архи нэрэхэ, хүеэ нүхэ руу хаядаг байһан ехэ баян тарган ажаһуудаг байһан гэлсэдэг юм. Наярайн ажаһуужа байһан нютагынь мүнөө Сайдамта гэжэ нэрэтэй юм.

Хэжэг үбшэнэй тахалһаа боложо, ехэ гэр бүлээ алдаад, 68-тай Наярай гансаараа үлэшэбэ. Тэрэ дахин һамга абаха гэжэ шиидээд, зүүн хойто эрьёын 18 наһатай басагантай гэрлэбэ. Наярай 69 наһандаа Аадаг гэжэ хүбүүтэй болоо. Эсэгынгээ 73 наһатай байхада Дариба гэжэ нэрэтэй хоёрдохи хүбүүниинь түрэхэн юм. Баян Наярай наһа бараһанай һүүлдэ һамганиинь хоёр бага хүбүүдтэйгээ үлэхэн юм. Тэрэнэй үхибүүдыё үргэжэ абаха гэхэн, урданай ёһо заншалаар тэрэниё дахин хадамда үгэхэ гэхэн нэгэ түрэлэйнгөө түсэбтэ

эсэргүүсэжэ, залуу бэлбэһэн эхэнэр Байгал нуурай урда тала руу һөөргөө бусаһан түрэлнүүдээ дахаха гэжэ шийдээд гараба. Эрээн үнээндээ эд бараагаа ашаад, багахан хүрэгөө урдаа туугаад, Адаг Дариба хүбүүдээ дахуулаад ябаба. Байгал нуурые мүльһөөр гаталаад, Хүдэри голой жалгада орожо, хэдыхэн сагай туршада борсой шоно отогой дунда тэдэ ажаһуугаа. Удаань гурбан жэлэй туршада баян ород Кайдаловта Итанца голой хажууда мал адуулба. Саашадаа тэдэ Үдын Шэрэнги нютагта ажаһууһан юм. Тэрэ үедэ Аадаг 13-тай, Дариба 9-тэй байгаа. Уданшьегүй тэдэ Баян-Голой доодо бээдэ оршодог Оёор нютаг руу Гилбирэ руу зөөжэ ошобо. Хэдэн жэл тэдэ тэндэ нуугаад, Булаг нютагта, энэл голойнгоо хойто эрьдэ зөөжэ ошобо [1, с. 147].

Хурамшын соогол шонын түүхэнь 1722 онһоо Аадаг болон Дариб Найраевуудһаа эхилнэ гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй юм. Хараад үзэхэдэ, Найрайн Аадаг гэхэн ехэ хүбүүнэй нэрээр Хурамша нютагта соогол шоноһоо эхисэ абаһан шэнэ аадаг шоно гэжэ обог бии болоһон байна.

Найрайн залуу бэлбэһэн эхэнэрэй хүндэ хуби заяан тухай, хожомынь Шоноевтоной угай зайсан болохо Аадаг Найраевай эрын хэмдэ хүрэлгэ, ажабайдал тухай дэлгэрэнгыгээр Д. Ендонов зураглана. Баян ород Кайдаловта зарасаар ябаха жэлнүүдтэ Аадаг ород хэлые хайн шудалһан байна. Тэрэнэй ород хэлэнэй мэдэсэн 1727 ондо Савва Рагузинскийн Ород Хитадай хоорондохи хилэ Монголой нютагта тогтоохо комиссийн оршуулагшаар 18 наһатайдаа алба хэхэдэнь ехэ тухатай байһаниинь элирбэ. Бүхы хилэ дамнажа, буряад обоонуудые хануулһан шулуун обоолгонуудай түхэлтэй 63 маяк бодхоогдобо. II Пётр императорай 1729 оной июнийн 4-эй зарлигаар Аадаг оршуулагша ажалайнгаа түлөө зайсан гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртөө. Аадаг дүрбэн хүбүүдтэй байгаа: Даши, Дага, Даябай, Данша. 1764 ондо Даши Дага хоёр ехэ хүбүүдынь хасаг боложо, уласай албанда абтаа [1, 147–149 н.].

Эрхүүгэй амбанай правленийн шийдхэбэрээр 1791 оной октябрийн 12-то Аадагай хүбүүн Данша зайсан гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртөө. Аадагай аша хүбүүн Барда Данша 1803 ондо зайсан боложо, мүнгэн медалаар шагнагдаһан, 1813 ондо 18 обогой дарганарһаа Сэлэнгын конторын хунгамалаар тэрэ хунгагдаа. Аадагай гуша хүбүүн Саван/Сойбан Бардын буддын шажанай лама боложо, 1784 ондо баригдаһан Загустайн «Дичинрабжалин» дасанда Да-ламаар томилогдоо [1, н. 149].

Тийгэжэ шэнжэлэлгын ябасада Шоно — Соогол Шоно — Батухай — Наярай — Аадаг — Данша — Барда Данша — Саван / Сойбан Бардын (Бардын Соржо) — Ендон гулваа — Дашинима Ендонов — Дарижаб-лама — (тэрэнэй эгэшэнь) Долгор — Бадмаева Бадма-Ханда (1928 ондо түрэхэн) — Васильева Сэрэнханда Данзановна (1956 ондо түрэхэн) гэхэн эхирэд уг гарбалтай 16 ботитой «Юм ченмо»-ой хажигшадай уг гарбалые мүрдэжэ һэргээбэбди. Энэ угай Саван/Сойбан Бардын (Бардын Соржо) 1820-ёод онуудаар Агаһаа «Юм ченмо» асарһан хүн болоно гэшэ, тэрэнэй үри хадаһадынь гэр бүлынгөө уг залгамжалалые мүнөө болотор нангинаар шүтэн хахижа байдаг.

Сэрэнханда Данзановнагай тэмдэглэхээр, Дарижаб ламын эгэшэдэ «Юм»-ые дамжуулһанһаа хойшо эхэнэрэй талаар тэдэнэй гэр бүлэдэ хадагалагдажа байдаг. Хүгшэн эжыһээн дуулаһан эжынгээ аман хөөрөөнүүд дээрэ үндэхэлэн, репрессийн жэлнүүдтэ хүнүүд ерэжэ, номуудыень буляжа абаха, хэхээхэ гэхэ мэтэ аймшагтай байһан тухай Сэрэнханда Данзановна хөөрэнэ. Мүн тийхэдэ

нютагаархидын иимэ ехэ хүсэтэй номые уншахадаа таһалха ёһогүй гэжэ, үргэлжэ уншаха хэрэгтэй гэжэ ойлгодог байгаа гэжэ тэрэ тэмдэглэнэ. Тиймэһээ монгол бэшэгы уншажа шадаха зон номуудые нюусаар гэртээ абаашаад, хүниндөө уншадаг байгаа. Хурамша нютагта эдэ номуудые Сэрэнханда Данзановнагай Долгор хүгшэн эжын монгол бэшэг мэдэхэ эхэнэрнүүд Доржо-Бадмын Ханда (1902 оной), Мүнхын Бадма-Ханда (1922 оной) хоёры гэртээ тусхайтаар урижа уншуулдаг хэн.

Бусад холын нютагуудһаа — Яруунаһаа, Бэшүүрһээ, Агаһаа, Хэжэнгэһээ — гэхэ мэтэ бурядууд тусхай ботинуудые абахаяа ерэдэг хэн. Заримдаа гэртэнь хоёр-гурбан боти үлэдэг хэн. Тэдэнэр ботинуудые бусажа асаржа, шэнэ ботинуудые суглуулдаг байгаа, тиймэһээ ботинуудай хододоо холилсоо болодог байгаа. Илангаяа аюултай сагта «Юм»-ые хониной хуурай хохир соо булажа нюудаг байгаа. Сэрэнханда Данзановнагай тэмдэглэхээр, «Юм»-ые мүнөө үе хүрэтэр хадагалжа асарһаниинь ехэнхидээ нютагаархидын аша габьяһаа болоно, юундэб гэхэдэ, хэншье энэн тухай саашань дуулгаагүй, «Юм ченмо»-гой хахигшадые аюулда оруулаагүй. Тийгээд «Юм ченмо» бүрин бүтэнөөр хадагалагдажа ерэнһаниинь Буряад орондо онсогой, гайхамшагта ушарнуудай нэгэн болоно. Мүнөө сагта Бэшүүртэ байдаг Харлунай «Юм»-эй, Яруунын Ульдэргын «Юм»-эй суглуулбарида үгы болоһон ботинуудын Хурамшын суглуулбаридһаа хуулагдан хэргээгдээ гэжэ онсолон тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

Тобшолол. «Юм»-ые хадагалалгын түүхэн хэдэн зуун жэлэй туршада үргэлжэлжэ ба олон тоото түүхэтэ хүнүүд болон үйлэ хэрэгүүдтэй холбоотой байна. Монгол бэшэгээр хэблэгдэн «Юм» гэхэн модон барые Васильев-Баяндаевтанай гэр бүлэ бүрин бүтэнөөр хадагалһаниинь буддын шажантанай бүлгэмдэшье, Зүүн зүгэй эрдэмтэдтэшье ехэ аза талаан болоно ха юм. Хэдэн жэлэй саана энэ модон барай хэблэлые Ородой Холбооной Уласай эрдэм шэнжэлэлгын академиин Сибириин халбариин Монгол судлал, Буддын шажан болон Түбэд шэнжэлэлгын хүрээлэндэ бүрин сканировани хэгдэжэ, энэн мүнөө үеын ганса Буддын шажанай санваартанай бэшэ, харин эрдэмтэдэй бүлгэмэй үргэнөөр шэнжэлэхэ үүдые нээжэ үгэнэн байна.

Ашаглаһан ном

1. Ендонов Д. История народа эхирит-булагатского рода соогол // Бурятские летописи. Улан-Удэ: Республиканская типография, 2011. С. 147–149. Текст: непосредственный.
2. Кантор Е. А. «Мани-кабум» в Тибете и Монголии // *Mongolica*–XI. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2013. С. 45–51. Текст: непосредственный.
3. Музраева Д. Н. Легенда о происхождении тибетцев и правила нравственного поведения, изложенные в сочинении «Мани-камбум» // Проблемы калмыцкой филологии. 2024. № 2(69). С. 350–359. Текст: непосредственный.
4. Музраева Д. Н., Тушинов Б. Л. Некоторые вопросы текстологии ойратского и монгольского переводов тибетского памятника «Мани-камбум» (к проблеме подготовки текстов для параллельного корпуса) // Новый филологический вестник. 2025. № 3(70). С. 385–394. Текст: непосредственный.
5. Румянцев Г. Н. Летопись рода согол селенгинских бурят-монголов // Сборник трудов по филологии. Улан-Удэ: Бурят-Монг. кн. изд-во, 1949. Вып. 2. С. 133–175. Текст: непосредственный.

Мэдээсэгшэд

1. Васильева Сэрэнханда Данзановна, 1956 оной, аадаг-шоно отогой, фельдшер. Б. Л. Тушинов ба С. Б. Бухоголова хоёр бэшэжэ абаба. 2024 оной сентябрь нара, Буряад Улас, Ивалгын аймаг, Хурумша нутаг.

2. Васильев Бимба Дабаевич, 1954 оной, ойн харуулшан. Б. Л. Тушинов ба С. Б. Бухоголова хоёр бэшэжэ абаба. 2024 оной сентябрь нара, Буряад Улас, Ивалгын аймаг, Хурумша нутаг.

2025 оной ноябриин 20-до статья редакция ороо; 2025 оной ноябриин 27-до зүбшөөл гараа; 2025 оной декабриин 1-дэ хэблэлдэ ороо.

The Khuramsha Yum in the Mongolian Script

Bair L. Tushinov

Cand. Sci. (Hist.), Junior Researcher
nurushi@mail.ru

Sayana B. Bukhоголова

Cand. Sci. (Philology), Researcher
Sayana050379@yandex.ru

Institute for Mongolian, Buddhist and Tibetan Studies SB RAS
6 Sakhyanovoy St., 670047 Ulan-Ude, Russia

The article investigates the sixteen-volume xylographic book edition of *Yum Chenmo*, the largest collection of Prajñāpāramitā texts in the Mongolian script, including four major texts:

1. *Śatasāhasrikā Prajñāpāramitā* (Prajñāpāramitā in 100,000 shlokas). 2. *Pañcaviṃśatisāhasrikā Prajñāpāramitā* (Prajñāpāramitā in 25,000 shlokas). 3. *Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā* (Prajñāpāramitā in 8,000 shlokas). 4. The Tibetan collection *Mani Kambum* (Tib. *ma Ni bka' 'bum*). The purpose of the article is to reveal the history of the preservation of *Yum Chenmo* during the difficult years of political repression. The research materials include the xylographic book edition of *Yum Chenmo*, the largest collection of Prajñāpāramitā texts in the Mongolian script, and the accounts of the custodians of *Yum Chenmo* — Vasilieva Serenkhanda Danzanova and her husband, Vasiliev Bimba Dabaevich. The methodological framework consists of source-critical and historical approaches, which make it possible to describe the xylographic book edition and reconstruct the historical background of the events that occurred from the moment of the work's creation. Conclusion: the history of the preservation of *Yum* spans several centuries and is associated with a number of historical figures and events.

Keywords: Prajñāpāramitā, *Mani Kambum*, *Yum Chenmo*, Mongolian script, Khuramsha locality of the Ivolga District of the Republic of Buryatia.

For citation

Tushinov B. L., Bukhоголова S. B. The Khuramsha Yum in the Mongolian Script. *Buryat Language and Literature in School*. 2025; 4: 51–57 (In Buryat.)

The article was submitted 20.11.2025; approved after reviewing 27.11.2025; accepted for publication 01.12.2025.